

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

УДК 37.035.6(09)

DOI: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-1

В.Й. КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін
Тернопільського національного медичного університету
імені І.Я. Горбачевського*

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

У статті проаналізовано наукові праці, присвячені традиціям патріотичного виховання в школах України другої половини ХХ – початку ХХІ століть. На підставі опрацювання публікацій у тогочасній пресі, посібників та монографій вчених-педагогів виокремлено провідні тенденції цього процесу. Здійснений логіко-історичний аналіз із наукової проблеми дав підстави констатувати, що патріотичне виховання в школах України у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть до сьогодні не стало предметом окремого комплексного наукового дослідження. Незважаючи на інтерес учених до окремих питань ретроспективного досвіду патріотичного виховання в школах України другої половини ХХ – початку ХХІ століть, у наукових розвідках з окресленого питання в зазначених хронологічних межах або висвітлено деякі аспекти організаційного характеру, або здійснено масштабні дослідження з проблем теорії і практики виховної роботи. З'ясовано, що наукові праці радянського періоду, присвячені виховному процесу загалом і патріотичному вихованню зокрема, є вагомими, оскільки містять значний фактологічний матеріал і дають змогу охарактеризувати суспільно-політичний і педагогічний контексти проблеми, сформулювати уявлення про особливості виховання молодого покоління в дусі відданості комуністичним ідеям; водночас вони позначені тенденційністю, заідеологізованістю, зв'язком із марксистсько-ленінською ідеологією, відсутністю об'єктивної оцінки дорадянської педагогіки й зарубіжної педагогічної теорії і практики, а також стану і перспектив патріотичного виховання в радянській державі. Історіографічний аналіз надав змогу обґрунтувати теоретико-методичні засади дослідження (виховні концепції, напрями, види й принципи патріотичного виховання, особливості організації та методики його реалізації в школах України). З'ясовано, що зміст, форми й методи патріотичного виховання учнів зазнавали трансформацій під впливом суспільно-політичних, культурних і соціально-педагогічних чинників. Окреслено перспективи подальшого розгляду зазначеної проблеми.

Ключові слова: історико-педагогічне дослідження, патріотичне виховання, патріотизм, інтернаціональне виховання, Батьківщина, учнівська молодь, школярі.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Основою історико-педагогічних досліджень є історіографія конкретної наукової проблеми, що дає науковцям змогу визначити мету, завдання, наукову новизну дослідження. Історіографічний метод як загальнотеоретичний підхід до історико-педагогічних досліджень обґрунтував Н. Гупан: «У вузькому розумінні – це історіографія окремої проблеми, наприклад, розвитку школи, освіти, педагогічної думки тощо або аналіз досліджень певного хронологічного періоду (декількох десятиріч, століття)» [3, с. 7–8].

Відповідно, постає необхідність узагальнити історіографічні надбання щодо досліджуваної нами проблеми – патріотичне виховання в школах України другої половини ХХ – початку ХХІ століть. Проте, перш ніж звернутися до історіографічної бази із зазначеного періоду, розглянемо в історичній ретроспективі джерельну й наукову основи, на які спиралися дослідники другої половини ХХ – початку ХХІ ст. у своїх наукових пошуках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогіці чимало науковців розглядають сутність таких понять, як «патріотична свідомість», «патріотизм», «любов до Батьківщини», у контексті дослідження патріотичного виховання. Цій проблематиці присвячено фундаментальні праці вчених-філософів В. Бичка, О. Забужко, І. Надольного, І. Стогнія, В. Шинкарука. Психологічний складник патріотизму аналізували у своїх наукових працях такі сучасні психологи: О. Боровик, А. Богуш, М. Боришевський, В. Котирло, Н. Михальченко та ін.

Дослідженню військово-патріотичного виховання в Україні присвятили свої праці вітчизняні вчені, політичні діячі А. Абрамов, Н. Аванесов, М. Багмет, М. Бака, В. Баранівський, М. Бахтін, А. Безвербний, М. Зубалій, В. Івашковська, В. Корж, О. Коркішко, Ю. Крамаренко, М. Лукашевич, В. Лутовінов, В. Лісовський, А. Макаренко, О. Мурашій, В. Стасюк.

Питання патріотичного виховання, формування лідерських та громадянських якостей особистості досліджували І. Бех, П. Вербицька, П. Ігнатенко, С. Максименко, А. Погрібний, В. Поплужний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк. Проблему формування патріотизму в учнівської молоді аналізували А. Бондар, В. Бондар, О. Захаренко, І. Зязюн, А. Дем'янчук, В. Кульчицький [8], О. Мороз, О. Рудницька, І. Ткаченко, В. Фарфоровський, Т. Шашло, М. Шкіль, М. Ярмаченко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений нами аналіз наукових досліджень із теорії і практики патріотичного виховання в зазначений період засвідчив відсутність стійкої традиції системного вивчення цієї проблеми. Отже, стан її наукового розроблення не відповідає запитам сучасної педагогічної науки та потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є здійснення логіко-історичного аналізу дослідження патріотичного виховання в школах України другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія патріотичного виховання в Україні нараховує не одне сторіччя й вирізняється різноаспектністю свого змісту, цим пояснюється велика кількість спроб дослідити сутність, схарактеризувати основні напрями, форми, методи й засоби патріотичного виховання.

Значна джерельна й наукова база з проблеми патріотичного виховання нагромаджена за період радянської влади. Із встановленням комуністичного режиму в Україні державна політика в цій сфері набуває тотального характеру, процес освіти політизувався й визначався «Уставом середньої загальноосвітньої школи»: було чітко сформульовано завдання виховувати в учнів високе почуття радянського патріотизму – любов до Батьківщини, свого народу, КПРС і готовність до захисту соціалістичної Батьківщини [7]. Джерелами до вивчення теорії і практики патріотичного виховання є праці В. Леніна та Й. Сталіна, які прагнули сформулювати концепцію захисту і творення «соціалістичної Батьківщини», а тому потребували формування специфічного «соціалістичного патріотизму», у який впліталися ідеї світової революції та пролетарського інтернаціоналізму. Отже, у їхніх працях помітне прагнення поєднати радянський патріотизм із поняттям батьківщини. Уже в 1931 р. на Всесоюзній конференції працівників промисловості Й. Сталін заявив: «В минулому у нас не було і не могло бути Батьківщини. Проте тепер, коли ми скинули капіталізм, а влада у нас, у народу, – у нас є Батьківщина, і ми будемо відстоювати її незалежність» [2]. Доходимо висновку, що влада, яка з часів революції перманентно перебувала в кризовому стані й значною мірою вичерпала свій морально-ідеологічний ресурс, намагалася укріпити свою легітимність і посилити лояльність до себе з боку населення шляхом прискореного формування нової радянської соціальної ідентичності. Цей процес розпочався з середини 30-х рр. ХХ ст. шляхом утвердження в свідомості місцевого населення ідей радянського патріотизму [2].

У 1934 р. на XVII партійному з'їзді Сталін заявив, що націоналістичні ухили окремих національних груп становлять більшу небезпеку, ніж російський націоналізм. У 1935 р. він на-

голосив на тому, що внаслідок соціалістичного будівництва недовіру неросіян до росіян в СРСР уже остаточно подолано, і ввів до радянського політико-ідеологічного лексикону нову метафору – «дружба народів» [10, с. 432]. Затушовування національного моменту стало відбиттям панівної в СРСР історико-ідеологічної концепції, прагматичним завданням якої було формування єдиної радянської ідентичності, на якій і базувалися ідеї формування комуністичної свідомості майбутніх поколінь.

Педагогічні дослідження з проблеми патріотичного виховання радянського періоду численні й різноманітні. Вони присвячені насамперед теоретико-методологічним аспектам (суть поняття «патріотизм», його характеристики, шляхи й засоби формування та ін.), а також прикладним питанням, як-от: взаємозв'язок різних напрямів виховання (патріотичного, морального, естетичного, колективного).

У другій половині 50–80-х років ХХ ст. дослідники побіжно зверталися до проблеми морально-патріотичного виховання в контексті вивчення проблем розвитку освіти і школи, зокрема М. Грищенко у працях «Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР» (1957), «Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965)» (1966), А. Бондар у дослідженнях «Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967)» (1968), «З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади» (1968) тощо. Варто наголосити, що ці роботи написано на основі марксистсько-ленінської методології, проте з початком «відлиги» спостерігається деяке послаблення ідеологічного тиску, загальна тенденція боротьби з культом особи Сталіна, що позначилося на українській педагогічній думці загалом і на змісті окремих праць зокрема. У цьому контексті варто згадати дослідження А. Бондаря «Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967)», що вийшло друком у 1968 р., у якому він аналізує зміни в шкільній освіті впродовж 30–50-х років, різні партійні постанови, що спричинили трансформацію української системи освіти в радянську, звертає увагу на творчі пошуки вчителів щодо ефективних методів організації навчально-виховної діяльності, вивчає досвід окремих закладів освіти [1]. Окрім того, у 1966 р. було видано монографію М. Грищенка «Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965)», де автор розглядає радянський період винятково позитивно, як новий етап розвитку системи народної освіти на українських землях, позначений посиленням зв'язку школи з життям.

Загалом усі дослідження радянського періоду, присвячені вихованню майбутніх поколінь, можна згрупувати в такий спосіб, зокрема: роботи, присвячені розгляду практичної реалізації ленінських положень і принципів національної політики, інтернаціональному й патріотичному вихованню в Радянській Україні; наукові праці, у яких розглядаються методологічні питання інтернаціонального та патріотичного виховання, їхній органічний взаємозв'язок і єдність; література, у якій проаналізовано принципи, форми й методи патріотичного виховання молоді; спеціальні дослідження, присвячені сутності соціалістичного патріотизму й пролетарського інтернаціоналізму, боротьбі з націоналістичними пережитками у свідомості окремої частини людей.

Аналіз зазначених праць дає змогу стверджувати, що формування нової людини класики марксизму-ленінізму розглядали як одне з головних завдань будівництва нового суспільства, а інтернаціональне й патріотичне виховання було важливим складником цього процесу.

У контексті дослідження варто згадати монографію К. Назаренко «Патріотичне й інтернаціональне виховання дітей дошкільного віку» (1979) [9], зокрема, корисними є рекомендації автора щодо відповідності форм і методів психологічним і віковим особливостям розвитку учнів, а також механізмів формування «Я»-концепції. Слушною є думка щодо важливості звернення вчителів до джерел української духовності, тобто народних казок, оповідань, віршів, фрагментів художніх творів, а також ретельної підготовки вчителів до занять, зокрема розроблення планів-конспектів виховних заходів. У 80-х роках ХХ ст. виходить праця І. Жукова [4], присвячена проблемі військово-патріотичного виховання старшокласників, а також І. Іваненка [6], де розглянуто питання виховання переконаних патріотів-інтернаціоналістів. Автори звертаються до аналізу принципів, структури і змісту військово-патріотичного виховання в школах Радянського Союзу, визначають ефективні методи і прийоми, а також роль молодіжних організацій у цьому питанні. О. Завадська в монографії «Школи України в період перебудови системи народної освіти» [5] дослідила причини, хід та на-

слідки реформи освітньої системи, проаналізувала діяльність учителів щодо патріотичного виховання учнів та звернула увагу на естетичне та морально-патріотичне виховання як умову успішної соціалізації учнів.

До проблеми патріотичного виховання зверталися й видатні педагоги, засновники авторських шкіл В. Сухомлинський, А. Макаренко, І. Ткаченко, О. Захаренко та ін. Зокрема, В. Сухомлинський у працях «Народження громадянина», «Батьківська педагогіка», «Як виховати справжню людину», «Серце віддаю дітям» висвітлював проблему формування патріотизму в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, він доводив, що в основі патріотичного почуття лежить почуття господаря власної землі, яке закладається з дитинства. Серед засобів формування патріотичного почуття педагог відстоював доцільність застосування рідної мови, природи, моральної поведінки людей, творів мистецтва, творів усної української народної творчості, традицій та звичаїв, культури та історії українського народу. Він підкреслював значення українських народних прислів'їв, приказок, народних афоризмів, етичних повчань.

Водночас варто констатувати, що ґрунтовні дослідження 50–80-х років ХХ ст. у сфері освіти загалом і патріотичного виховання зокрема, незважаючи на великий обсяг фактологічного матеріалу, вирізняються ідеологічною упередженістю та ідеологічною заангажованістю в оцінюванні засадничих положень освітньо-виховного процесу, зокрема морально-патріотичного виховання. До них належать, окрім вищезгаданих, колективні й одноосібні монографії, зокрема Е. Днепров, М. Константинова, Ф. Корольова, Є. Мединського, А. Осокова, Ф. Паначина, М. Шабаетова та ін.

Кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст. характеризується відходом від сталих догматів, характерних для попередньої радянської історіографії, що було пов'язано з політикою перебудови і гласності, падінням «залізної завіси». У сучасних дослідженнях з історії педагогіки спостерігається прагнення уникати ідеологічних стереотипів у тлумаченні різних аспектів патріотичного виховання, висвітленні зазначеної проблеми в історичному й суспільно-політичному контекстах з обґрунтуванням чинників впливу на них. У зв'язку з цим заслуговують на увагу праці Л. Березівської, І. Васюковича, Н. Гупана, В. Кравця, М. Левківського, О. Любара, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка, які характеризуються системністю, науковою об'єктивністю, багатим фактологічним матеріалом. У цих дослідженнях зроблено спробу періодизації розвитку освітньої галузі й науково-педагогічної думки, акцентування на національних особливостях навчання й виховання, обґрунтування системи навчально-виховної роботи української школи ХХ століття.

Варто наголосити, що окремі аспекти національного та морально-патріотичного виховання розкрито в низці докторських дисертацій сучасних дослідників, зокрема, О. Адаменко аналізувала тенденції розвитку педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ ст. (1950–2000 рр.), Р. Андрійчук висвітлив основні тенденції розвитку вітчизняних систем виховання кінця ХVІІ – початку ХХІ століття на основі цивілізаційного підходу; С. Гурова схарактеризувала теоретико-методичні засади виховання духовно-моральних цінностей студентів гуманітарних спеціальностей засобами літературного мистецтва»; Н. Коляда розглянула соціально-педагогічні засади розвитку дитячого руху в Україні на початку ХХ – в середині 30-х рр. ХХ століття; І. Кучинська дослідила розвиток ідей громадянського виховання у вітчизняній суспільно-педагогічній думці в другій половині ХІХ – 30-х рр. ХХ століття; Ю. Підборський проаналізував моральне виховання учнів в історії шкільної освіти України другої половини ХХ століття; І. Сіданич висвітлила особливості духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі (ХХ – перша чверть ХХІ століття).

Варто зазначити, що ці науковці здійснили свої дослідження в умовах методологічного плюралізму, висвітлили основні тенденції розвитку педагогічних явищ і процесів у широкому суспільно-політичному, культурному контекстах, установили причинно-наслідкові зв'язки між подіями, проаналізували діяльність видатних діячів минулого.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок. Проаналізовані наукові праці, що присвячені традиціям патріотичного виховання в Україні, дають підстави для висновку щодо відсутності цілісного системного дослідження теорії і практики патріотичного виховання в школах України впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. З'ясовано, що зміст, форми й методи патріотичного виховання учнів зазнавали трансформацій під впливом суспільно-політичних, культурних і соціально-педагогічних чинників.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми і засвідчує необхідність подальшої розробки питання патріотичного виховання школярів України в період незалежності.

Список використаної літератури

1. Бондар А. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967 рр.). Київ: Вид-во Київського університету, 1968. 227 с.
2. Гриневич В. Формування сталінської моделі радянського патріотизму напередодні Другої світової війни 1939–1945 рр. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 29. С. 149–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nziplend_2006_29_14 (дата звернення: 15.03.2022).
3. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (Історіографічний аспект): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2001. 486 с.
4. Жуков І. М. Військово-патріотичне виховання старшокласників. Москва: Педагогіка, 1982. 160 с.
5. Завадська О. А. Школи України в період перебудови системи народної освіти. Київ: Радянська школа, 1964. 164 с.
6. Иваненко И. Воспитание убежденных патриотов-интернационалистов. Киев: Вища школа, 1986. 222 с.
7. Коваль Г. В. Історія становлення системи патріотичного виховання в Україні. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2014. Вип. 1. С. 95–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytrp_2014_1_35 (дата звернення: 3.09.2021).
8. Кульчицький В. Роль молодіжних організацій у патріотичному вихованні школярів в Україні у другій половині ХХ століття. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*. 2016. № 1 (11). С. 80–84.
9. Назаренко К. В. Патріотичне й інтернаціональне виховання дітей дошкільного віку. Київ: Радянська школа, 1979. 167 с.
10. Martin Terry. *The Affirmative Action Empire. Nation and nationalism in the Soviet Union 1923-1939*. Cornell University Press. Ithaca and London. 2001. 432 p.

References

1. Bondar, A. (1968). *Rozvytok suspilnoho vykhovannia v Ukrainiskii RSR (1917–1967 rr.)* [Development of public education in the Ukrainian SSR (1917–1967)]. Kyiv, Kyivskiy universytet Publ., 227 p. (In Ukrainian).
2. Hrynevych, V. (2006). *Formuvannia stalinskoi modeli radianskoho patriotyzmu naпередodni Druhoi svitovoi viiny 1939–1945 rr.* [Formation of the Stalinist model of Soviet patriotism on the eve of World War II 1939–1945]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies. I.F. Kuras NAS of Ukraine], vol. 29, pp. 149–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nziplend_2006_29_14 (Accessed 15 March 2022). (In Ukrainian).
3. Hupan, N.M. (2001). *Rozvytok istorii pedahohiky v Ukraini (Istoriografichnyi aspekt)*. *Dys. dok. ped. nauk* [Development of the history of pedagogy in Ukraine (Historiographical aspect). Dis. dr. ped. sci.]. Kyiv, 486 p. (In Ukrainian).
4. Zhukov, I.M. (1982). *Viiskovo-patriotychne vykhovannia starshoklasnykiv* [Military-patriotic education of high school students]. Moscow, Pedahohika Publ., 160 p. (In Ukrainian).
5. Zavadska, O.A. (1964). *Shkoly Ukrainy v period perebudovy systemy narodnoi osvity* [Schools of Ukraine in the period of restructuring of the public education system]. Kyiv, Radianska shkola Publ., 164 p. (In Ukrainian).
6. Ivanenko, I. (1986). *Vospitanie ubezhdennykh patriotov-internatsionalistov* [Education of convinced internationalist patriots]. Kiev, Vyscha shkola Publ., 222 p. (In Russian).
7. Koval, H.V. (2014). *Istoriia stanovlennia systemy patriotychnoho vykhovannia v Ukraini* [History of the formation of the system of patriotic education in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykholohii* [Current issues of public administration, ped-

agogy and psychology], vol. 1, pp. 95–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytp_2014_1_35 (Accessed 3 September 2021). (In Ukrainian).

8. Kulchytskyi, V. (2016). *Rol molodizhnykh orhanizatsii u patriotychnomu vykhovanni shkolariv v Ukraini u druii polovyni XX stolittia* [The role of youth organizations in the patriotic education of schoolchildren in Ukraine in the second half of the XX century]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Pedahohika i psykholohiia* [Bulletin of Alfred Nobel University. Pedagogy and Psychology]. Dnipropetrovsk, no. 1 (11), pp. 80–84. (In Ukrainian).

9. Nazarenko, K.V. (1979). *Patriotychni i internatsionalne vykhovannia ditei doshkilnoho viku* [Patriotic and international education of preschool children]. Kyiv, Radianska shkola Publ., 167 p. (In Ukrainian).

10. Terri, M. (2001). *The Affirmative Action Empire. Nation and nationalism in the Soviet Union 1923–1939*. Cornell University Press. Ithaca and London, 432 p.

HISTORIOGRAPHY OF THE RESEARCH OF PATRIOTIC EDUCATION IN SCHOOLS OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 20th – EARLY 21st CENTURY

Vitalii Y. Kulchytskyi, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor of Higher School Pedagogy and Social Studies Department at I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

E-mail: kulchytskyjv@tdmu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5863-3204>

DOI: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-1

Key words: historical and pedagogical research, patriotic education, patriotism, international education, Homeland, student youth, students.

The article analyzes scientific works devoted to the traditions of patriotic education in Ukrainian schools of the second half of the 20th – early 21st centuries. The leading tendencies of this process are determined on the basis of studying the publications in the press of that time, manuals and monographs of scientists-teachers. The conducted logical-historical analysis of the scientific problem gave grounds to state that patriotic education in Ukrainian schools in the second half of the 20th – early 21st centuries has not been the subject of a separate comprehensive research. Despite the interest of scientists in some issues of retrospective experience of patriotic education in the schools of Ukraine in the second half of the 20th – early 21st centuries, in scientific research on this issue within these chronological limits either highlighted some aspects of organizational nature or conducted extensive research on the theory and practice of educational work. The analyzed scientific works on the traditions of patriotic education in Ukraine give grounds to conclude that there is no comprehensive systematic study of the theory and practice of patriotic education in Ukrainian schools during the second half of the 20th – early 21st centuries. The analysis of these works suggests that the formation of a new man was considered by the classics of Marxism-Leninism as one of the main tasks of building a new society, and international and patriotic education was an important component of this process. It was found that the scientific works of the Soviet period, devoted to the educational process in general and patriotic education in particular, are important because they contain significant factual material and allow to characterize the socio-political and pedagogical contexts of the problem. At the same time, the expressed ideas are distinguished by bias, connection with Marxist-Leninist ideology, lack of objective assessment of pre-Soviet pedagogy and foreign pedagogical theory and practice, as well as the state and prospects of patriotic education in the Soviet state. The historiographical analysis made it possible to substantiate the theoretical and methodological principles of research (educational concepts, directions, types and principles of patriotic education, features of the organization and methods of its implementation in schools of Ukraine). It was found that the content, forms and methods of patriotic education of students have undergone transformations under the influence of socio-political, cultural and socio-pedagogical factors. The conducted research does not exhaust all aspects of the researched problem and testifies to the necessity of further elaboration of the issue of patriotic education of Ukrainian schoolchildren in the period of independence.

Одержано 07.02.2022.